

Överselö kyrka

Tak- och fasadrenovering

Antikvarisk Rapport

Överselö kyrka 1:1
Överselö socken
Strängnäs kommun
Södermanland

Tobias Mårud
Lisa Skanser

Överselö kyrka

Tak- och fasadrenovering

Antikvarisk rapport

Överselö 1:1
Överselö socken
Strängnäs kommun
Södermanland

Tobias Mårud
Lisa Skanser

Utgivning och distribution:
Stiftelsen Kulturmiljövård
Stora gatan 41, 722 12 Västerås
Tel: 021-80 62 80
Fax: 021-14 52 20
E-post: info@kmmmd.se

© Stiftelsen Kulturmiljövård 2015

Omslagsfoto: Överselö kyrka fotograferad från sydöst i november 2014, efter genomförda åtgärder. Foto: Tobias Mårud.

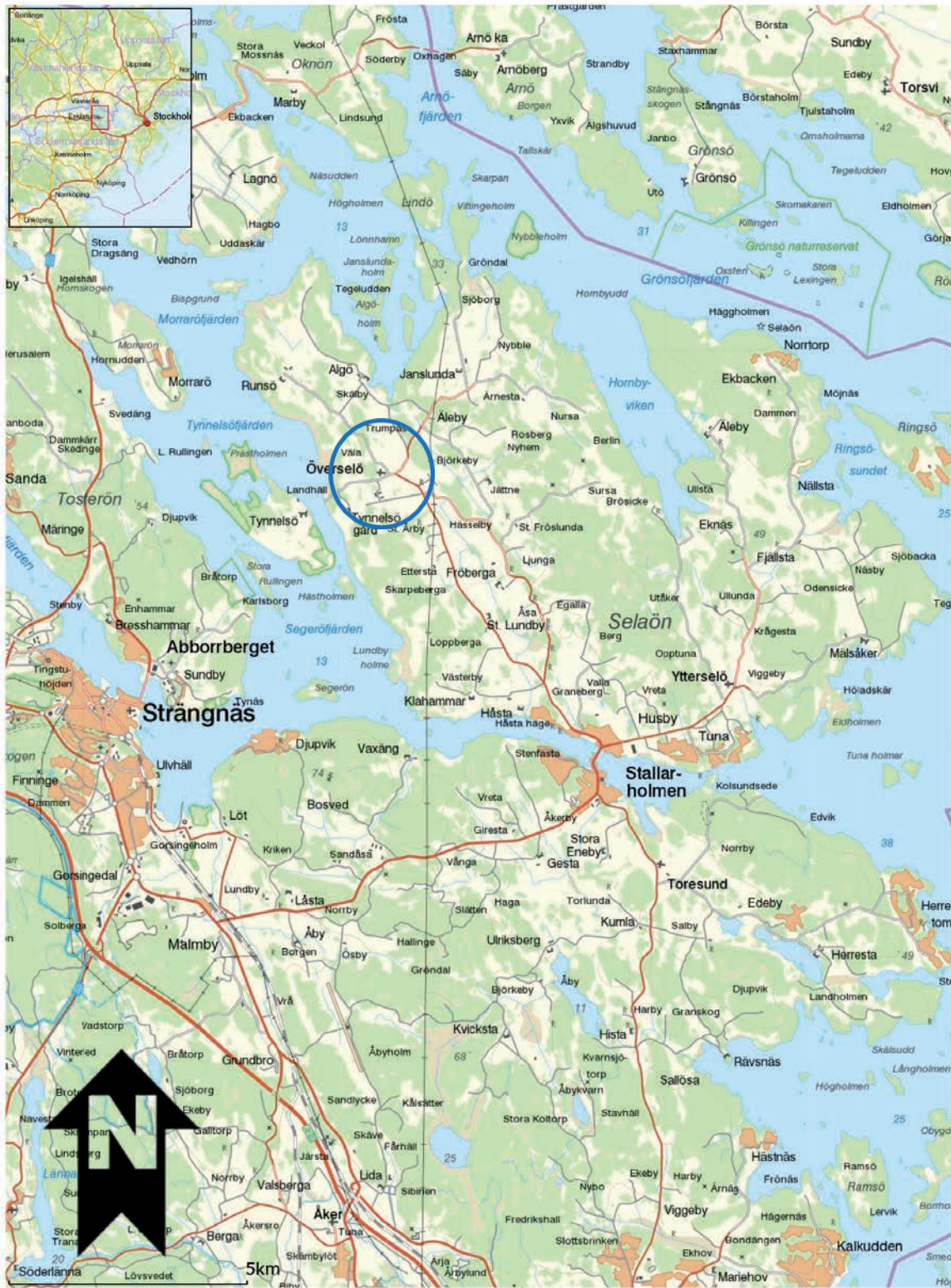
Kartor ur allmänt kartmaterial © Lantmäteriet. Ärende nr MS2012/02954.

ISBN: 978-91-7453-429-0

Tryck: Just Nu, Västerås 2015.

Innehåll

Inledning	5
Bakgrund.....	5
Byggnadshistoria, i urval	5
Genomförande	8
Tornfasader	8
Tornspira	10
Avvattning, torntak	11
Tak	12
Fasader	13
Resultat.....	15
Referenser	16
Kart- och arkivmaterial	16
Otryckta källor.....	16
Litteratur.....	16
Tekniska och administrativa uppgifter.....	17
Bilagor, ritningar	18-20
Hjärtstock, detaljritning.....	18
Hjärtstock, snitt.....	19
Stuprör på torn.....	20

Figur 1. Kyrkans placering markeras av blå ring. Utdrag ur Länsstyrelsens GIS:karta. Skala 1:100 000.

Inledning

Överselö kyrka har under 2013 och 2014 genomgått en omfattande renovering, främst i form av partiell omputsning och takomläggning. Tillstånd till arbetena gavs av Länsstyrelsen i Södermanlands län 2011-09-21 med dnr 433-4514-2010 och 2012-01-25 med dnr 433-5161-2011. Stiftelsen Kulturmiljövård har medverkat som antikvarier på uppdrag av Stallarholmens församling.

Kyrkan ligger inom riksintresse för kulturmiljövården [D15].

Figur 2. Kyrkan sedd från sydöst. Foto: Tobias Mårud.

Figur 3. Kyrkans interiör, sedd från väster. Foto: Lisa Skanser.

Bakgrund

Vid en konditionsbesiktning 2010-05-21 visade det sig att norra korsarmens mer än 110 år gamla takplåtar hade omfattande korrosionsskador. Vidare så har infästningarna för vindflöjeln orsakat otätheter och inockplåtarna på långhuset samt södra korsarmen har hål uppkommit, båda med läckage som följd. Även fotrännorna var skadade då de vikits ned av stora snömassor vintern 2009-2010.

Ståndskivan i anslutningen mellan långhusets tak och tornets östra fasad uppvisade korrosionsskador och glipor mellan plåt och fasad vilket lett till fuktinträning och vissa rötskador i underbrädningen.

Röd algpåväxt har efter fasadrenoveringen 1992 successivt utvecklats på främst tornets norra fasad, något som brukar indikera förekomst av cementhaltigt putsbruk och/eller färg. Vid 1992 års renovering skulle alla KC-lagningar och KC-färg från 1967 ha avlägsnats. Arbetet utfördes dock inte som det skulle och efter provnedknackning av puts kunde det konstateras att cementputs fanns på tornets samtliga fasader samt på västra delen av långskeppets norra fasad.

Utöver tornets fasader så har kyrkans övriga fasader omfattande puts-skador på sockelpartiet.

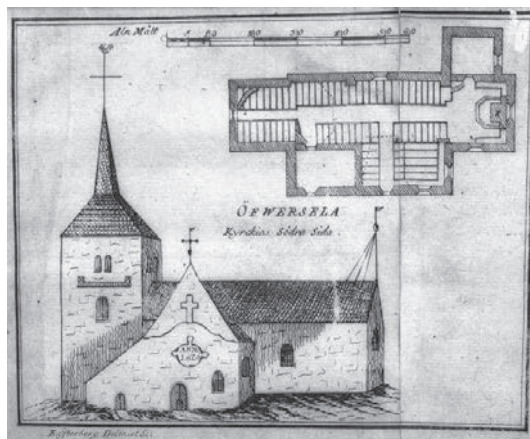
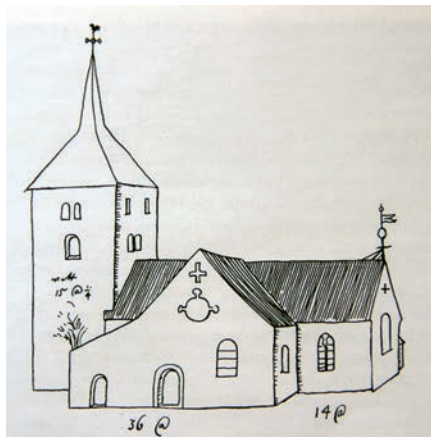
Byggnadshistoria, i urval

Överselö kyrka antas vara uppförd från 1100-talets slut till mitten av 1200-talet. Den ursprungliga romanska stenkyrkan uppfördes med västtorn, långhus och ett smalare kor i öster. Av den byggnaden kvarstår västpartiet med större delen av tornet, ungefär upp till sågtandsskiften. De huggna kalkstenskolonetterna med bladprydda kapitäl på

insidan i tornets förmurade ljudgluggar är konsthistoriskt daterade till 1240-1250-tal vilket föranleder den ungefärliga tidpunkten för den romanska kyrkans färdigställande.

Under 1300-talet omvandlades kyrkan till en gotisk salkyrka. Det romanska koret försvann och långhuset fördubblades till nuvarande sträckning genom en utvidgning österut och ett nytt korparti av långhusets bredd tillkom. Den nya kyrkans väggar byggdes på och taket fick en spetsig resning. Invändigt försågs kyrkan med tunnvalv i trä. Det högt sittande korfönstret indikerar att det är samtida med tunnvalvet.

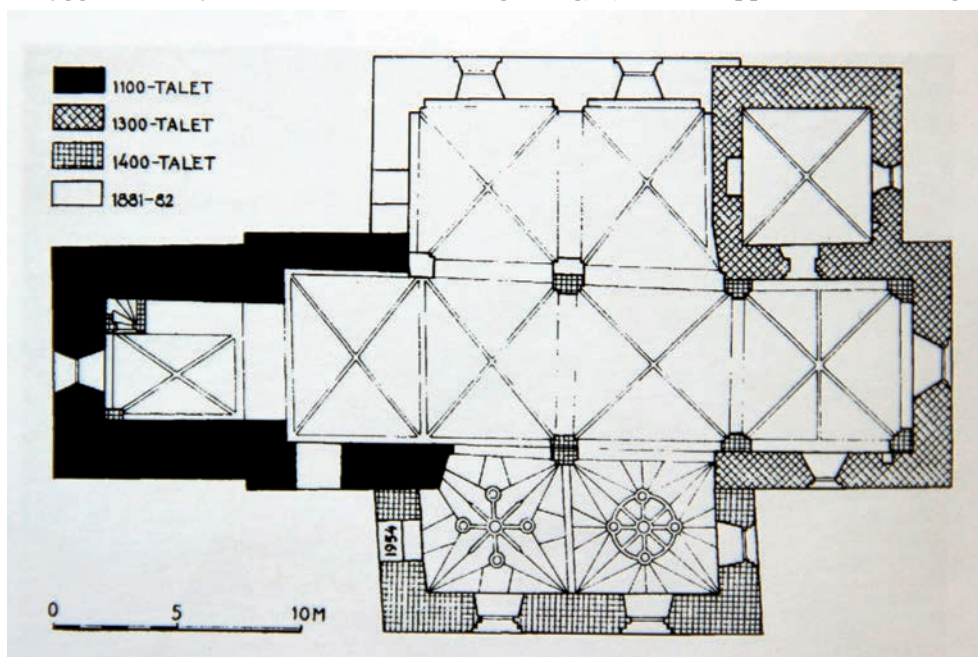
När tegelvalven slogs och försågs med sina rikt illustrativa kalkmålningar vid mitten av 1400-talet sänktes den invändiga takhöjden. Någon gång mellan åren 1350-1450 uppfördes sakristian. På 1400-talet byggdes ett vapenhus på sydsidan, vilket inte längre finns kvar. Öster om vapenhuset uppfördes 1626 ett sidokapell, vars västvägg kom att utgöras av vapenhusets östra mur (vapenhuset revs 1881-82). Åren 1671-72 fick tornet sin nuvarande form efter att kyrkan brandhärjats 1641.

Figur 4. Överselö kyrka avbildad 1686 av Johan Peringskiöld. Källa: Kilstrom.

Figur 5. Kopparsäck ur Specicum historicum de insula Sela (C.F. Georgii) från 1771. Källa: ATA.

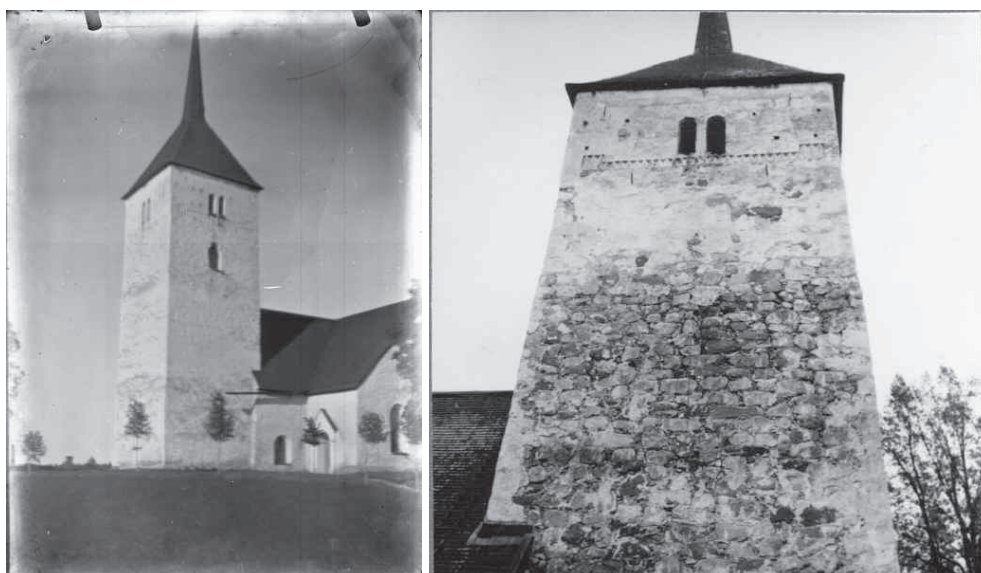
Under åren 1881-82 tillkom en utbyggnad med spåntäckt yttertak på norra sidan, ritad av F. G. A. Dahl, som en pendang till kapellet på södra sidan. Kyrkan fick nu karaktären av korskyrka, vilket förstärktes av att det medeltida vapenhuset revs. Vid denna om- och tillbyggnad fick kyrkan också sina fönsterbågar av gjutjärn, den öppna bänkinredningen

Figur 6. Grundplan av Överselö kyrka. Den södra utbyggnaden från 1626 felaktigt markerad som tillkommen på 1400-talet. Källa: Schnell

och altarringen. Kyrkan erhöll även två ingångar i de båda sidoskeppens västra väggar. Förmodligen ersattes de ursprungliga taksånen på norra korsarmen redan i början av 1900-talet med enkelfalsad, ogalvaniserad plåt i skivtäckning.

Vid förnyelse 1955, ledd av arkitekt Ragnar Jonsson, sattes sidoskeppens ingångar igen och ingången i södra fasaden, kyrkans ursprungliga ingång som 1882 gjordes om till fönster, blev åter entré till kyrkan. Ingången i norra korsarmen återställdes 2009-2010, om än i förenklad utformning (dörren fanns kvar efter 1955 men ledde endast till ett mindre utrymme med en elcentral). Vidare avlägsnades den tidigare orgelläktaren i väster, kyrkoorgeln från 1754 flyttades till norra korsarmen och södra korsarmen fick en förstärkt karaktär av sidokapell. Murverken förstärktes vid upprustning 1967-68 då även långhusets och båda korsarmarnas taknockar täcktes med kopparplåt. Kyrkan genomgick en interiör renovering 1980 under ledning av Jerk Alton. Då ändrades bänkarnas och altarringens färgsättning och väggarmaturer tillkom. Södra korsarmen iordningställdes till "småkyrka". Skärmvägg uppsattes för att få en garderob för ytterkläder. År 1992 skedde den senaste fasadrenoveringen, då även norra korsarmens tak målades. Mellan 2008 och 2010 genomfördes klimatstabiliserande åtgärder med bland annat installation av ny el- och värmeanläggning. Ytterdörren i kyrkans huvudentré renoverades 2012.

Figur 7. (Övre vänster) Kyrkan fotograferad ca 1900, observera entrén i södra korsarmens västra fasad och fönstret i södra långhusfasaden där entrén är idag. Källa ATA, fotograf Martin Olsson.

Figur 8. (Övre höger) Tornets norra fasad fotograferat av Ivar Schnell 1963. Källa ATA.

Figur 9. (Nedre vänster) Äldre bild på Överselö kyrka i landskapet, från sydväst. Källa: ATA, fotograf Erik Lundberg, årtal okänt.

Genomförande

Arbetena inleddes under juni 2013 med nedknackning av puts på tornets norra fasad. Under arbetet framkom att putsen på tornets övriga fasader hade samma problem som på norra sidan varför en fullständig nedknackning av putsen på tornet genomfördes. Parallellt med fasadarbetet utfördes underhållsarbeten på tornspiran. Vid underhållsarbetet framkom att tornspirans hjärtstock var i så dåligt skick att den var tvungen att delvis ersättas. Takplåten på norra korsarmen ersattes och övriga takfall underhölls. Vidare renoverades och avfärgades samtliga fasader varvid putsen på sockeln helt ersattes.

Tornfasader

Befintlig puts på tornets fasader bestod innan åtgärd av en mjuk, genomfärgad, vit ytputs av kalkbruk, tillkommen 1992. Då användes Serponit hydrauliskt kalkbruk (KKh 40/60/500) för lagning och grovputs samt finputs med Serponit kalkbruk 1mm (K 100/900). Under ytputsen fanns en hård cementhaltig puts och därefter en mjuk äldre spritputs från 1882 som lakats ur på bindemedel. Spritputsen var avfärgad med kalkfärg i en grå kulör (motsvarande s1005-y50r eller s1002-y50r). Underst fanns rester av en slät, troligen medeltida kalkputs, med bl. a. bitar av träkol i, troligen härrörande från bränningen av kalkstenen. Den understa slätputsen var avfärgad med vit kalkfärg. Ett antal undersökningar av putsskikten gjordes runt om på tornet på olika platser. Dessa visar att samma putsstratigrafi finns på samtliga fasader och att den cementhaltiga putsen förekommer på hela tornet. Man kan sålunda dra slutsatsen att all KC-puts från renoveringen 1967 inte avlägsnades vid renoveringen 1992, trots att det uttryckligen har sagts att så skulle ha gjorts.

*Figur 10. Putsstratigrafi, visar fyra putsskikt, överst en vit kalkputs, därunder en grå cementhaltig puts, sedan en tydligt framträdande spritputs (från 1881-82) och underst en slät ljusgrå kalkputs, möjligen medeltida.
Foto: Lisa Skanser.*

Putsskiktens uppbyggnad, med ett försvagat, löst bundet putsskikt under det hårda cementhaltiga skiktet, föranledde beslut om att putsen på tornets samtliga fasader skulle knackas ned. När underliggande puts med tiden ytterligare försvagas ökar risken för nedfall, vilket inte bara är en teknisk och estetisk fråga utan i det här fallet även en tydlig säkerhetsfråga då nedfallande putsskikt riskerar att vara tjocka.

Figur 11. Putsnedfall med tjockt lager av cement. Foto: Lisa Skanser.

Figur 12. Temporärt bevarad yta med rödalger. Foto: Tobias Mårud.

Sålunda avlägsnades all puts på samtliga fasader genom bilning. Den yttre, vita tunnputsen släppte lätt, medan underliggande cementhaltiga skikt satt hårt. Den underliggande spritputsen släppte lätt. Det understa, möjligen medeltida putsskiktet bevarades i viss mån, dock endast i fogar och kaviteter. Därefter tvättades murverket rent från damm och lösa skolstenar avlägsnades. Gamla åskledarfästen på tornets norra sida togs bort. Högt upp på tornets västra och södra fasad frilades bjälkändar vars ytliga delar var murkna. Dessa högs ur till ett djup av 1 tum varpå de oljades och täcktes med papp för att förhindra sugning av putsbruk mot ändträ. Utanpå pappen lades galvaniserat stålnät som putsbärare. Järndetaljer i fasad, i huvudsak ankarslut, rostskyddsbehandlade med Isotrol klarlack grund och målades senare med svart alkydoljefärg av märket Lasol.

Inför putsning diskuterades om tornets fasader åter skulle slätputsas eller spritputsas, likt kyrkans övriga fasader. Ett motiv för slätputs är att tornets och kyrkans fasader ursprungligen var slätputsade. Spritputs kan i gengäld motiveras med att hela kyrkan spritputsades vid 1881-82 års om- och tillbyggnad, vilken präglar nuvarande exteriör. Valet föll på spritputs då det ger ett mer homogent intryck och samstämmer som nämnts stilmässigt med kyrkans utformning. Det var även vad församlingen förordade. Även kyrkans yttre färgsättning diskuterades. Församlingen var nöjd med den befintliga gråbrutna vita kulören, som motsvarar NCS S 1002-Y50R, men ansåg att en tidigare, mer gulaktig nyans kunde övervägas samt att sockelns kulör borde ändras från gråsvart till grå. För fasaderna valdes den kulör som återfinns på de bevarade äldre spritputsade områdena, motsvarande NCS 0505 Y50R och på sockeln NCS S 3502-Y

På de frilagda och tvättade murverken sprutades hydraulisk kalkgrund, Weber cal 109, efter att håligheter fyllts med skolsten. Följande utstockningar utfördes med hydrauliskt kalkbruk, Weber cal 158 med ballast av natursand, fingraderad dolomit och fibrer, kornstorlek 0-4 mm. Efter diskussion om ytputsens kornstorlek och ballasttyp, samt putsprover, frångicks det tänkta bruket med 5 mm ärtsingel som ballast, till förmån för ett hydrauliskt kalkspritbruk, Weber cal 154, med vit 8 mm dolomit som ballast. Det överensstämmer sämre, än det ursprungligen tänkta bruket, med den eftersträlvade struktur som spritputsen från 1881-82 har, vilken ännu är bevarad på delar av kyrkans fasader. Anledningen till förändringen var att 5 mm ärtsingel inte går att spruta, att handslå putsen beräknades ta ca 3 ggr så lång tid att applicera som sprutad puts och tidsaspekten skulle då äventyra slutresultatet. Alternativen var att skjuta upp putsningen och slå för hand nästa år (då måste ställning antingen stå kvar eller resas igen) eller chansa på att vädret skulle bli gynnsamt. För att trots allt få en så visuellt likvärdig struktur som möjligt sprutades putsen på med nedställd luft. Vid putsning av blindingarna i tornets övre del skapades ett bättre fall från den fasade underkanten för att hejda vatteninträning i murverket. För att ytterligare hindra vatten att stanna på ytan glättades underkantens putsyta med hjälp av slipstål.

Efter putsning avfärgades fasaderna med fabriksblandad kalkfärg våt, Weber Cal 246, med kulör NCS S 0505-Y50R, till full täckning.

Figur 13. Pågående arbete med blinderingarnas undre kant. Foto: Tobias Mårud.

Figur 14. Detalj av putsyta efter avfärgning. Foto: Tobias Mårud.

Vid arbetet med tornets fasader utfördes även underhållsåtgärder på ljudöppningarna i form av tjärning av karmar och infästning av droppbleck.

Tornspira

I och med att ställning rests för arbetet med tornets fasader utfördes underhåll på torntaket; byte av trasiga spån, tjärstrykning och restaurering av kyrktuppen. Vid underhållsarbetet framkom att övre delen av tornspirans hjärtstock var i så dåligt skick att kyrktuppens flöjelstång inte kunde återmonteras.

Figur 15. Placeringen av en av kopparplåtarna förevisas. Foto: Lisa Skanser.

Figur 16. Hjärtstockens översta del efter kopparplåtarna avlägsnats. Foto: Lisa Skanser.

Hjärtstocken som är av handbilat fyrkantsvirke med en diameter på cirka 15 cm, avsmalnande i toppen och med fasade kanter, sticker upp 80 cm över spirans takspån. Delen över takspånen har en inklädnad av kopparplåtar vilka uppvisar flera hål efter infästningar i stocken och för fäste av flöjelstången till tuppen. Infästningarna har utförts med grov smidd spik varav flertalet rostade sönder till följd av fukt och bimetallkorrosion som uppstår då järn kommer i kontakt med koppar.

Efter demontering av kopparplåtarna kunde rötskador konstateras på södra och östra sidan i stockens översta 60 cm, angrepp från skadeinsekter i det rötskadade virket samt åt norr en kraftig märgspricka. Längre ner, där spåntäckningen vidtar, var virket friskt, liksom i hela hjärtstockens kärna.

Övre delen, tio varv, av spirans spåntäckning togs tillfälligt ner. Spånen är fästade på en underlagspanel, som vidtar cirka 90 cm ner på hjärtstocken. Panelen består av 23 mm tjocka bräder, uppsatta med smidd spik. Även panelbrädor avlägsnades försiktigt. Under

panelen möter överändarna av spirans åtta takstolar. Det kunde efter demontering av spån och panel konstateras att hjärtstocken inte var skarvad och därför måste kapas. Skarvningen mellan befintlig hjärtstock och den nya delen utfördes under spån, panel och möte med takstolar. Nytt och gammalt virke sammanfogades genom laskning till en längd av cirka 45 cm. Skarven monterades med fransk träskruv, vars längd anpassades efter stockens tjocklek, och stabiliserades med 120 cm långa försänkta band av kopparstål, 40x3 mm, över skarv på stockens alla fyra sidor. Kopparbanden fästes med försänkt fransk rostfri träskruv, fem stycken per band, vilka drogs i bly. Hjärtstockens kapade del tjänade som förlaga för utformningen av ersättande timmerstock, anpassad till flöjelstångens fästen. Stock och skarv tjärades. Hjärtstockens övre del kläddes åter in med kopparplåt, anpassade till stockens form med de äldre plåtarna som förlaga. Under kopparplåten lades som komplettering ett lager med underlagspapp. Plåtarna fästes med kopparspik. Panelen återmonterades, vissa fick ersättas med nytt virke i likadant utförande. Därpå följde återläggning av takspån och återmontering av tornspirans vindflöjel med restaurerad kyrktupp. Efter diskussion fästes flöjelstången med fransk träskruv istället för som tidigare med smidd spik. För att undvika bimetallkorrosion isolerades med bly mellan skruv och kopparplåt. Slutligen uppsattes åskskyddets kopparlinor.

Figur 17. Detalj som visar rötskador och insektsangrepp i ytveden. Foto: Lisa Skanser.

Figur 18. Tuppen, som är av kopparplåt, renoverades av Västerås Byggplåt. På tuppen fanns sedan tidigare två inristningar: 1672 samt 1861 VARING. Varing är troligen ett namn. Foto: Lisa Skanser.

Avvattning, torntak

Figur 19. Hängränna som delvis är fylld med tjära och skräp. Foto: Tobias Mårud

Figur 20. Tornets östra fasad med två stuprör istället för som tidigare ett centralt placerat. Foto: Tobias Mårud.

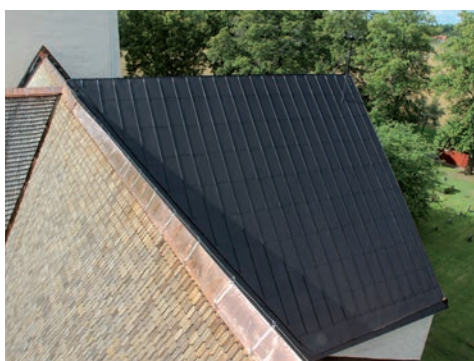

Hängränorna på tornet föll otillräckligt, så att vatten blev stående och avrinningen försämrades ytterligare av stelnad tjära och spånflagor. För att få bättre avrinning monterades nya hängrännor, med högpunkter mitt på västra och östra sidorna vilka anslöts till två nya stuprör, uppsatta på tornets nordöstra och sydöstra hörn, i stället för som tidigare ett stuprör centralt på tornets östra fasad. Inför monteringen av nya hängrännor byttes rötskadade underlagsbräder i tornets västra och södra takfall. Stuprören monterades indragna ca 35 cm från hörn för att inte skymma fasadens blinderingar. Åskledarlinan som tidigare löpte i östra fasadens mittaxel flyttades till nordöstra stupröret.

Tak

Figur 21 & 22. Norra korsarmens östra takfall, den äldre plåten plockas ned och på höger bild har plywood spikats och underlagspapp lagts. Foto: Tobias Mårud.

Figur 23. Den nya plåten har nästan lagts klart. Foto: Tobias Mårud.

Figur 24. Det färdiga resultatet. Foto: Tobias Mårud.

Efter attnockprydnad och åskledarlinor på norra korsarmen demonterats avlägsnades takplåten på båda takfallen. Underbrädningen var i god kondition. På underbrädningen spikades 18 mm plywood. Det ger ett styvare underlag för takplåten men också ett mycket stort antal spikar genom underbrädningen vilket ger irreparabla skador på befintligt material, påverkar intrycket av kyrkvinden och utgör en viss risk för personskada. På plywooden spikades underlagspapp, YEP 2500, och därefter lades takplåten. Plåten, galvaniserad och primerbelagd plåt av märket Ruukki kulturprimer, lades i skivtäckning med enkelfals i ståndfalsarna och dubbelfals i tvärfalsarna med så minimal förskjutning som möjligt. Den förprimade takplåten platsmålades, målningen utfördes med två strykningar svart linoljebaserad färg, Isotrol taktäck. Även plåten i ränndalarna lades om. Vid omläggningen fick ett antal takspån temporärt tas ned i anslutning till ränndalarna, spånen återmonterades efter utfört arbete. Fotränorna utfördes med kulturkrok och förstärktes på insidan. Nockprydnaden på norra korsarmen återmonterades efter restaurering, liksom kyrkans övriga nockprydnader.

Samtliga nockprydnader plockades ned och restaurerades på verkstad. Smidesjärnet blåstrades rent från befintlig färg och ytlig rost varefter rostskyddsmålning skedde med

två strykningar blymönja från Introteknik AB. Därefter målades de med tre strykningar svart linoljefärg av märket Lasol, tillverkad av Engwall & Claesson. Vid återuppsättning infästes samtliga med 160 mm fransk träskruv, med diametern 10 mm.

Långhusets och östra korsarmensnockplåtar ersattes med nya i 6 mm kopparplåt. Därefter monterades åskledarlinorna.

Ståndplåten mellan tornets östra fasad och långhustaket glipade och var planerad att bytas då framför allt fukt trängde in. Det var dock omöjligt med ställningen på plats. Därför monterades en skyddande plåt, vars överkant putsades in, över glipan och en ny ståndplåt av koppar monterades efter att ställningen tagits ned. Underbrädningen förstärktes invändigt genom att diagonalt placerade bräder spikades glest mellan tornfasaden och första takstolen.

Figur 25. Skyddsplåt över ståndplåten på långhusets södra takfall, under arbetets gång. Observera murverkets böljande linje. Foto: Tobias Mårud.

Figur 26. Ny ståndplåt på långhusets norra takfall. Foto: Tobias Mårud.

Virket i takfoten i sydöstra delen av långhusets östra gavel var ytligt rötskadat. Skadat virke ersattes med nytt; en rest av timret för skarvningen av tornets hjärtstock. Vid efterföljande tjärstrykning maskades de angränsande nyputsade fasadytorna för att undvika spill.

En konditionsbesiktning av långhusets och södra korsarmens båda spåntäckta yttertak genomfördes, därefter tillkom byte av skadade takspån. Samtliga spåntäckta taktytor tjärades, tillsammans med övriga trädetaljer. Trätjära av märket Skogens kol värmdes till 60-65 grader, pumpades upp till ett tryck av 6 bar, applicerades med spruta, efterbehandlades vid behov med pensel eller roller. Arbetslaget använde bergsklättrarutrustning och säkerhetslinor. Vid senare tillfälle ströks takfot och vindskivor på långhus och korsarmar med roslagsmahogny, en blandning av lika delar linolja, trätjära och terpentin. Detta då tidigare föreskriven tjärstrykning inte bedömdes vara möjlig så sent på året. På vindskivornas insidor påfördes outspädd kokt linolja. Detta gjordes med hjälp av trasa för att lättare komma åt alla ytor. Roslagsmahogny eller trätjära valdes för att minska risken för spill på fasadputs.

Fasader

Långhusets fasadmur mot nordväst högtryckstvättades, vilket exponerade underliggande puts av mörkgrått, cementhaltigt bruk. Putsstratigrafin var den samma som på tornet och liksom där bilades all puts ned. Även efterföljande putsarbeten var de samma som för tornet - frilagda murytor tvättades och rensades från lös skolsten. I håligheter stockades sten och fogbruk. Sedan sprutades ett heltäckande skikt hydraulisk kalkgrund, Weber cal 109. Utstockningar gjordes med hydrauliskt kalkbruk Weber cal 158, med ballast av natursand, fingraderad dolomit och fibrer, kornstorlek 0-4 mm. Till ytstockning användes hydraulisk kalkspritputs Weber cal 154, med vit 8 mm dolomit som ballast.

Figur 27. Nedknackning av bomputs på norra korsarmens gavelfasad. Foto: Tobias Mårud.

Figur 28. Resultatet av nedknackningen är skönjbar bakom skyddsnetet. Foto: Tobias Mårud.

På de båda korsarmarnas, sakristians och långhusets övriga fasader knackades löst sittande fasadputs ned. Sprickor och puts-skador bearbetades så att förutsättningen för fäste för ny puts var optimal. Det framgick att putstjockleken varierar stort, mellan 1 och 5 cm, och består genomgående av rent kalkbruk. Skadorna lagades med lufthårdnande kalkbruk, Weber cal 146, med grov och väl graderad vit dolomit som ballast, kornstorlek 0-5 mm. Kalkbruket slogs på för hand, maximalt 10 mm per påslag. Slätputsade ytor putsades med Weber cal 152 hydrauliskt kalkbruk fin, med ballast av krossad dolomit och sand, kornstorlek: 0-1 mm.

Figur 29. Södra korsarmens nedre blinding med spritputs, innan åtgärd. Foto: Tobias Mårud.

Figur 30. Det färdiga resultatet med slätputs och bleck. Foto: Tobias Mårud.

Den nedre blindingen på södra korsarmens södra fasad försågs med ett bleck i vit plåt i nederdelen – likt blindingarna på norra korsarmen. Blindingarnas puts gjordes slät istället för spritputsad, men ytan har fortfarande en böljande struktur.

Figur 31. Exempel på sockelns kondition innan åtgärd. Foto: Tobias Mårud.

Figur 32. Bit av nedfallen sockelputs med poröst bruk med bl.a. synliga kolbitar och tegelflis. Foto: Tobias Mårud.

Befintlig sockelputs bilades ned. Anledningen var att ett väldigt poröst bruk med mycket låg anfästning fanns på stora delar av sockeln. Det låg under äldre spritputs och bestod

av tegel, kol, växtmaterial (gräs eller halm) och vad som verkade vara jord. Löst fogbruk knackades bort och ersattes med hydrauliskt kalkbruk. Tegel i marknivå togs bort på södra korsarmens gavel, långhusets sydöstra vägg och östra hörnet på norra korsarmens gavel. På dessa ställen kompletterades muren med betongsten. Sedan slogs hydraulisk kalkgrund, Finja 3 mm, på sockelns hela murverk. Därefter följde 3-4 utstockningar hydrauliskt kalkbruk Finja 3 mm, med ballast av natursand. Ytputsning utfördes med samma hydrauliska spritputsbruk som till tornets fasader, Weber cal 154, med vit 8 mm dolomit som ballast. Efter putsningen huggs nederkanten för att sockeln skulle få en skarp putskant som slutar strax ovanför blivande singelnivå. Detta för att bryta kapillärkraften och hindra fuktvandring i putsen.

Kyrkans fasader avfärgades liksom tornet med kalkfärg våt, Weber cal 246, i ljus gultonande vit nyans som motsvarar NCS S 0505-Y50R. Kyrkans sockel avfärgades med kalkfärg våt, Alcro kalk slamfärg, i ljusgrå nyans som motsvarar NCS S 3502-Y. Avfärgningen av sockeln utfördes till höjd som markeras av tidigare putsgräns. En avvägning som murarmästaren gjorde på plats.

Figur 33. Sockeln fick en andra strykning under september 2014, men kan möjligen behöva ytterligare en strykning under 2015. Foto: Tobias Mårud.

Figur 34. Den färdigställda sockeln, med tillbakalagt, tvättat natursingel. Foto: Tobias Mårud.

Efter kalkavfärgningen skottades de översta 150 mm av natursingellagret runt kyrkan ur och tvättades rent samt sållades varefter det lades tillbaks runt kyrkan. Detta på grund av att natursingel blivit svårare att få tag i på senare år och priserna har därför höjts drastiskt.

En öppning i sakristians norra fasad täcktes med ett ventilationsgaller i koppar.

Resultat

Åtgärderna i Överselö kyrka blev betydligt mer omfattande än planerat. Flera problem uppdagades under arbetets gång vilket ledde förändringar i planeringen och avsteg från den ursprungliga projektbeskrivningen. De flesta avstegen var ett direkt resultat av åtgärdernas ökade omfattning, vissa var tekniskt grundade, så som spritputsens ändrade ballast och appliceringsteknik. Likväl var vissa av avstegen en kompromiss ur antikvarisk synpunkt och inte idealiska. Som helhet är åtgärderna dock mycket väl utförda, de följer Länsstyrelsens beslut och resultatet är ur antikvarisk synvinkel gott.

Referenser

Kart- och arkivmaterial

Antikvarisk-topografiska arkivet (ATA).

Länsstyrelsens WebbGIS

Otryckta källor

Vård- och underhållsplan för Överselö kyrka. Handläggare Peter Holmberg, Svensk Klimatstyrning AB. Kolbäck, 2005.

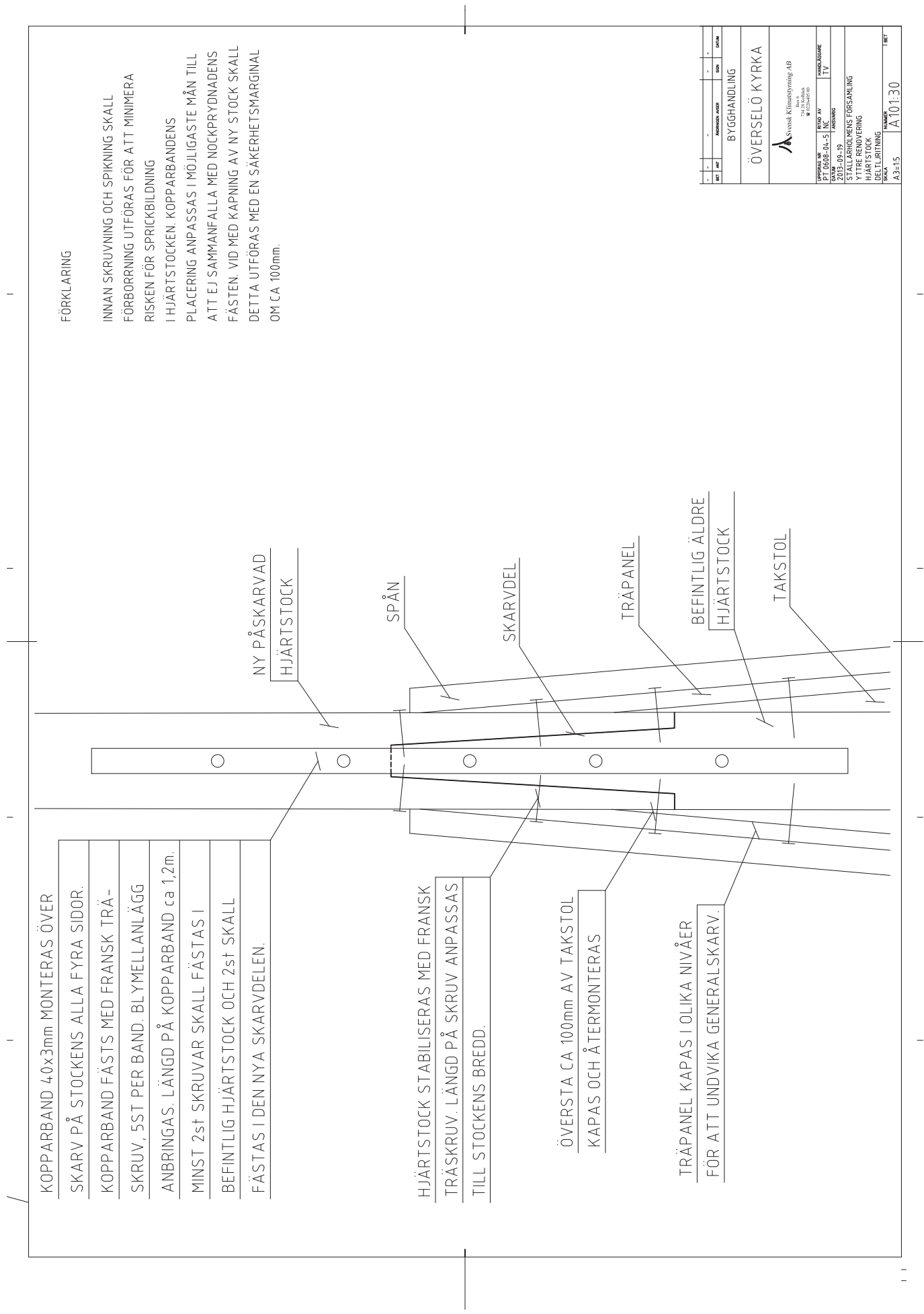
Litteratur

Kilström, Bengt Ingmar. *Överselö kyrka*. Sörmländska kyrkor 76 (5:e reviderade uppl). Nyköping 1999.

Schnell, Ivar. *Överselö kyrka*. Sörmländska kyrkor 76 (2:a uppl). Nyköping 1964.

Tekniska och administrativa uppgifter

Stiftelsen Kulturmiljövård projektnr:	13071
Länsstyrelsen dnr:	433-4514-2010 & 433-5161-2011
Fastighet:	Överselö kyrka 1:1
Landskap:	Södermanland
Län:	Södermanland
Kommun:	Strängnäs
Socken:	Överselö
Beställare:	Stallarholmens församling
Projektledning:	Svensk Klimatstyrning AB
Kontrollant:	Bygg & fastighetskonsult Lars-Åke Augustsson AB
Entreprenör, fasad:	Eskilstuna Fasad & Kakel AB
Entreprenör, plåt:	TGA Bygg & Konsult AB
Underentreprenör, plåt:	Västerås Byggplåt AB
Entreprenör, spån:	Hälsinge takspån AB
Antikvarisk medverkan:	Tobias Mårud Stiftelsen Kulturmiljövård Stora Gatan 41 722 12 VÄSTERÅS

FÖRKLARING

INNAN SKRUVNING OCH SPIKNING SKALL FÖRBORRNING UTFÖRAS FÖR ATT MINIMERA RISKEN FÖR SPRICKBILDNING I HJÄRTSTOCKEN. KOPPARBANDENS PLACERING ANPASSAS I MÖJLIGASTE MÅN TILL ATT EJ SAMMANFALLA MED NOCKPRYDNADENS FÄSTEN. VID MED KAPNING AV NY STOCK SKALL DETTA UTFÖRAS MED EN SÄKERHETSMARGINAL OM CA 100mm.

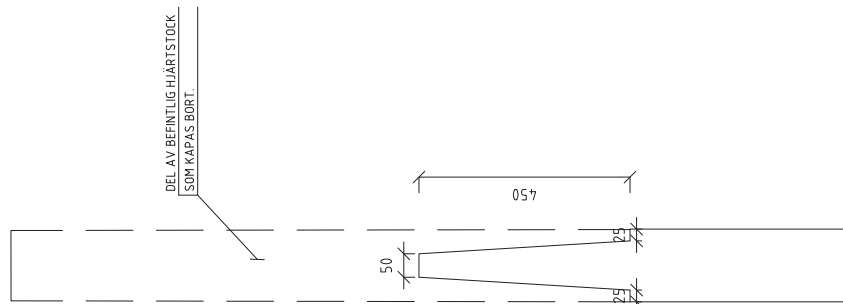
KOPPARBAND 4.0x3mm MONTERAS ÖVER SKARV PÅ STOCKENS ALLA FYRA SIDOR. KOPPARBAND FÄSTS MED FRANSK TRÄSKRUV, 5ST PER BAND. BLYMELLANLÄGG ANBRINGAS. LÄNGD PÅ KOPPARBAND ca 1,2m. MINST 2st SKRUVAR SKALL FÄSTAS I BEFINTLIG HJÄRTSTOCK OCH 2st SKALL FÄSTAS I DEN NYA SKARVDELEN.

HJÄRTSTOCK STABILISERAS MED FRANSK TRÄSKRUV. LÄNGD PÅ SKRUV ANPASSAS TILL STOCKENS BREDD.

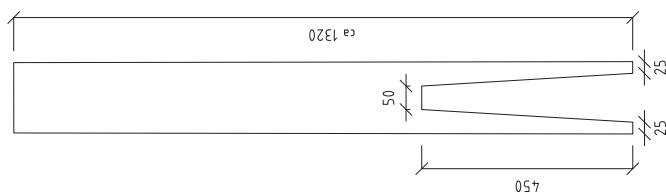
ÖVERSTA CA 100mm AV TAKSTOL KAPAS OCH ÅTERMONTERAS

TRÄPANEL KAPAS I OLIKA NIVÅER FÖR ATT UNDVIKA GENERALSKARV.

BYGGHÄNDEL	BYGGHANDLING
ÖVERSELÖ KYRKA	
Svensk Klimatsyring AB 74 4 28 00 00 123 234 56 78	
PROJEKTANT	BYGGHÄNDEL
PT 0008-04-5	NY AV
2013-09-10	ANSÖKAN
2013-09-10	BYGGNINGSFÖRSÄMLING
2013-09-10	YTRE BEHOVNING
2013-09-10	HJÄRTSTOCK
2013-09-10	DETLJÄRITNING
SKALA	NUMMER
A3-15	A101:30

SNITT, BEFINTLIG HJÄRTSTOCK
NEDKAPAD TILL NIVÅ FÖR SKÄRVNING.

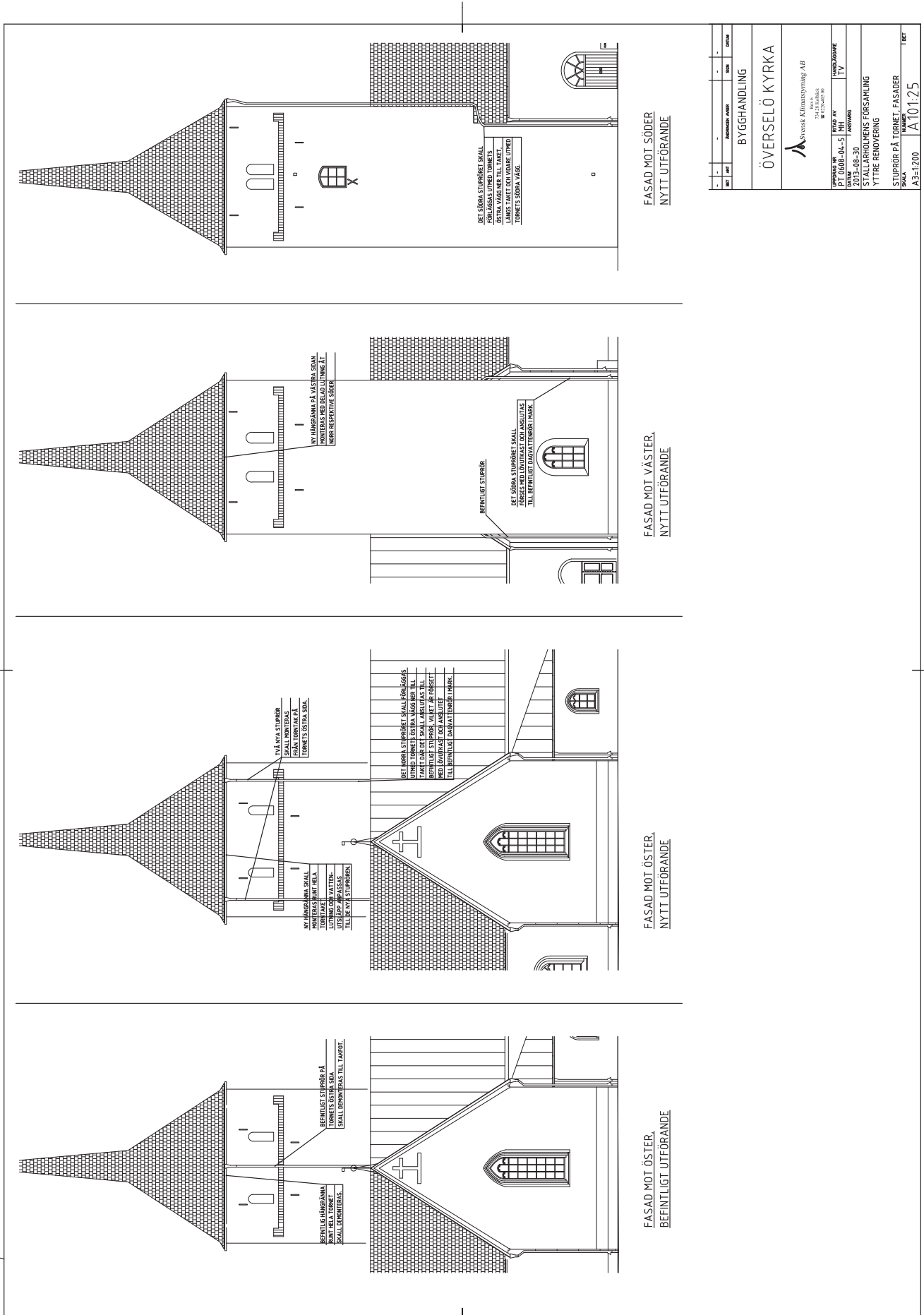

SNITT, NY HJÄRTSTOCK SOM SKALL
MONTERAS PÅ KAPAD BEFINTLIG
HJÄRTSTOCK.

PLAN, BEFINTLIG HJÄRTSTOCK

BYGGHÄNDLING	BYGGHÄNDLING
ÖVERSELÖ KYRKA	ÖVERSELÖ KYRKA
 Svensk Klimmstyvmång AB 734 28 Kyrka W 022440100	
PROJEKTANT	BYGGHÄNDLING
PT 1608-04-5	BYGGHÄNDLING
ANSVARIG	ANSVARIG
2013-09-19	2013-09-19
YTTRE BEKÄNNING	YTTRE BEKÄNNING
HJÄRTSTOCK	HJÄRTSTOCK
SNITT	SNITT
SKALA	SKALA
A 3-110	A 3-110
NUMMER	NUMMER
A10131	A10131
BET	BET

BYGGHANDLING	BYGGHANDLING
ÖVERSELÖ KYRKA	ÖVERSELÖ KYRKA
ÅSVECK KÄLLEBYGGMÅN AB	ÅSVECK KÄLLEBYGGMÅN AB
PT 0608-04-5	PT 0608-04-5
2013-08-30	2013-08-30
YTTRE RENOVERING	YTTRE RENOVERING
STUPORR PÅ TORNET, FASADER	STUPORR PÅ TORNET, FASADER
SKALA	SKALA
A3=1:200	A10:1:25

